

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK ENVIRONMENTAL SAFETY POLICIES

Яковюк І.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Трагнюк О.Я., к.ю.н., доцент,
професорка кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зростає протягом останніх десятиліть усвідомлення того, що придатне для життя, здорове довкілля дійсно лежить в основі прагнень людства до кращого, здоровішого, мирного майбутнього для всіх, є рушійною силою формування теорії і практики екологічного конституціоналізму. Екосистеми та послуги, які вони надають, є фундаментом для повної реалізації таких прав людини як право на життя, здоров'я, їжу та безпечну питну воду та інші. Водночас, права людини відіграють важливу роль у сприянні сталому розвитку та досягненню екологічних цілей.

Екологічна безпека, порівняно нове поняття, яке знаходиться на перетині міркувань навколишнього середовища та національної безпеки на рівні національної політики. Тенденції до визнання екологічної безпеки як автономної складової національної, регіональної та міжнародної безпеки означає, що екологічна безпека є важливим елементом в еволюції національних держави та міжнародної політики.

Вирішальне значення для розвитку екологічної безпеки як самостійного напрямку політики набуває визнання того, що екологічні проблеми не можна більше розглядати як допоміжні, оскільки вони стали невід'ємними компонентами промислових, соціальних та економічних систем і перейшли з категорії прикладних до категорії стратегічних проблем для споживачів, виробників і суспільства в цілому. Екологічна безпека у середньостроковій і довгостроковій перспективі дедалі більше здійснюватиме помітний вплив на зовнішню політику, політику безпеки, економічну, енергетичну, науково-технічну і власне екологічну політику.

На соціальному рівні перехід екологічних проблем із категорії прикладних у стратегічні неминує призводити до певного конфлікту з наявними правовими та політичними структурами, виходом із якого стала концепція екологічної держави, вмонтована в теорію демократичної, соціальної, правової держави, а також формування політики екологічної безпеки як невід'ємної складової політики національної безпеки.

Ключові слова: екологічний конституціоналізм, екологічна держава, екологічна безпека, екологічні інтереси, адаптація законодавства, Україна, ЄС.

The growing awareness in recent decades that a livable, healthy environment is indeed at the heart of humanity's aspirations for a better, healthier, more peaceful future for all is a driving force behind the development of the theory and practice of environmental constitutionalism. Ecosystems and the services they provide are the foundation for the full realization of such human rights as the right to life, health, food and safe drinking water, among others. At the same time, human rights play an important role in promoting sustainable development and achieving environmental goals.

Environmental security is a relatively new concept that lies at the intersection of environmental and national security considerations at the national policy level. Tendencies towards the recognition of environmental security as an autonomous component of national, regional and international security means that environmental security is an important element in the evolution of national states and international politics.

Crucial for the development of environmental security as an independent policy area is the recognition that environmental issues can no longer be viewed as ancillary, as they have become integral components of industrial, social and economic systems and have moved from the category of applied to the category of strategic issues for consumers, producers and society as a whole. In the medium and long term, environmental security will increasingly have a significant impact on foreign policy, security policy, economic, energy, science and technology, and environmental policy itself.

At the social level, the transition of environmental problems from the category of applied to strategic ones inevitably leads to a certain conflict with existing legal and political structures, which resulted in the concept of the ecological state, embedded in the theory of a democratic, social, and legal state, and the formation of environmental security policy as an integral part of national security policy.

Key words: environmental constitutionalism, ecological state, ecological security, environmental interests, adaptation of legislation, Ukraine, EU.

Постановка проблеми. Соціально-економічний прогрес у сучасному світі пов'язаний із захистом довкілля, оскільки його якість сприймається як одне з найважливіших соціальних благ. У міру зростання економічного розвитку та соціального добробуту інститути громадянського суспільства дедалі гучніше закликають до усвідомлення екологічних проблем, наслідком чого є посилення боротьби на різних рівнях за захист довкілля як активної політики сталого розвитку, що протиставляється розумінню природоохоронних рухів як наслідку економічного розвитку [1].

Необхідно зазначити, що ідея захисту довкілля доволі легко була сприйнята суспільною свідомістю насамперед країн Заходу, на відміну від конституційного визнання права на здорове довкілля. Ініціатори ідеї екологічного конституціоналізму протягом декількох десятиліть досягли значних успіхів в ініціюванні обміну думками на сторінках журналів, а також у публічних

дискусіях політичного і наукового характеру, що зрештою призвело до формування певного бачення необхідності включення екологічної складової до порядку денного усіх соціально значущих процесів. Зокрема і тих які стосуються сучасного розуміння конституціоналізму, який нині розглядається не виключно через призму забезпечення прав людини, верховенства права, демократії, а й охоплює питання правового регулювання захисту і збереження навколишнього середовища. Наслідком цього є поява у каталозі прав людини таких прав, які прийнято називати екологічними правами. Тому, на думку авторів статті, конституціоналізм, екологічне право, права людини, демократія та верховенство права повинні сьогодні розглядатися як історично взаємообумовлені явища, які слід вивчати контекстуально з урахуванням еволюції державотворчих процесів та різних точок зору, які сформувалися під впливом об'єктивних факторів.

Екологічний конституціоналізм формується на різних рівнях (глобальному, регіональному і національному) формального (нормативного) і неформального регулювання та урядування. Його елементами виступають правила поведінки (норми) і суб'єкти, як наділені певними правами і обов'язками, а також механізми і інститути, які мають «конституційні» якості (поділ влади, наявність юрисдикційних органів, управлінських систем; обов'язковість; існування ступенів і типів інституціоналізації; правонаступництво; публічність, та обмеженість цілями і оспорюваність; широко прийняті норми легітимації тощо [2]). Європейські національні правові системи демонструють різні підмножини цих конституційних властивостей, але в рамках інтеграційного процесу, який виступає ядром формування регіонального конституціоналізму. Неодмінною складовою останнього виступає екологічний конституціоналізм.

Аналіз досліджень і публікацій. Останні два десятиліття зростає кількість досліджень з проблематики стійкого/сталого розвитку. Поширення конституційного регулювання на економічні, соціальні та екологічні відносини сприяло появі у теорії та практиці конституційного права такого феномену як галузеві конституції або галузеве конституційно-правове регулювання. Особливе місце серед них посідає «екологічна конституція» [3; 4], оскільки від успіху вирішення екологічних проблем і ефективності боротьби зі змінами клімату значною мірою залежить політична стабільність в державі, стан її безпеки та соціально-економічний розвиток.

Екологічний конституціоналізм прагне інтерналізувати екологічні основи функціонування людського суспільства у найвищій формі внутрішнього права: конституціях. Екологічний конституціоналізм, проблематика якого донедавна обговорювалася в юридичній літературі недостатньо активно (P. Basic, M. Basic, V. Zlatic, J. Bagu, K. S. Ekeli, J. R. May, E. Daly, C. Муравйова, В. Потанчук, І. В. Яковюк), значною мірою пов'язаний із розробкою ще менш дослідженою проблемою екологічної конституції (глобальної (Ю. Ю. Туниця, Ю. С. Шемшученко, M. Basic, L. J. Kotzé, J. R. May, E. Daly) і національної (L. Collins, B. Maite, P. Díaz-Siefertta in.) рівнів)¹, а також концепцією екологічної («зеленої») держави, яка є предметом розробок як зарубіжних (R. Eckersley, K. Bäckstrand, A. Kronsell, J. S. Dryzek, D. Downes, Ch. Hunold), так і вітчизняних (Н. Крестовська, О. Проць, В. Машенков, О. Павлова, М. Хилько) вчених. З проблематикою екологічного конституціоналізму не менш тісно пов'язані питання забезпечення національних екологічних інтересів (Г. Анісімова, О. Карпова, Г. Мороз) і екологічної безпеки (A. Basic, R. Floyd, A. Geslin, M. Гаврильців, В. Ярошук). Ці напрями залишаються недостатньо розробленими як у вітчизняній, так і зарубіжній правовій науці, а тому їх дослідження набувають пріоритетного характеру. Попри значний обсяг публікацій з екологічної проблематики, у вітчизняній науці існує брак комплексних, міждисциплінарних досліджень з вказаної теми, що обумовлює їх актуальність, особливо, зважаючи на вимогу адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Метою статті є визначення конституційно-правових засад політики в сфері екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Екологічний конституціоналізм є відносно новим політико-правовим явищем, яке знаходиться на стику конституційного, міжнародного права, міжнародного права прав людини та екологічного права. На думку F. Venter та L. J. Kotzé, екологічний конституціоналізм виник як термін, який пояснює юри-

дично підвищену охорону довкілля у вигляді конституцій. У сучасних умовах екологічний конституціоналізм є важливою парадигмою: як концепція та структура в аналітичному значенні, так і як нормативна програма [5].

Сучасні конституції мають ґрунтуватися на фундаментальному екологічному зобов'язанні перед нинішніми та майбутніми поколіннями людей і в такий спосіб захистити основні цінності суспільства від політичних коливань урядів, які мають звичку надавати пріоритет короткостроковим економічним або політичним вигодам над довгостроковою екологічною та економічною стійкістю. Конституції покликані оформити створення стабільного політичного суб'єкта, який повинен бути здатний протистояти різного роду загрозам і викликам протягом тривалого часу. Це відображає визнання того факту, що безпечно для життя і здоров'я довкілля є належним предметом захисту на конституційно-правовому рівні, а також в судовому порядку. Щоправда цей конституційний імператив відображено у небагатьох чинних конституціях.

Екологічна конституція, стверджує L. Collins, – це конституція, що кодифікує щонайменше такі ключові принципи: стійкість/сталість; міжпоколінська² справедливості та доктрина суспільної довіри; екологічні права; права природи; прав та обов'язків, пов'язаних зі здоровим довкіллям [4]. Це, безумовно, ідеалістичне бачення екологічної конституції. Реальні конституції екологічної («зеленої») держави втілюють лише окремі з вказаних принципів. Так, понад 150 держав закріпили на конституційному та законодавчому рівні правові зобов'язання захищати і здійснювати право на здорове навколишнє середовище. Серед них налічується не менше 20-ти країн, суди яких постановили, що право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя³. Значна увага приділяється конституційному імперативу екологічної стійкості. Приблизно половина держав світу покладають на громадян відповідний обов'язок захищати довкілля.

У сучасних дискусіях з приводу екологічної конституції та екологічного конституціоналізму, не тільки на теоретичному рівні [7; 8], але й на рівні міжнародних документів⁴ дедалі частіше починає живитися поняття «екологічне верховенство права». На думку G. Garver, принцип верховенства екологічного права передбачає, що норми про охорону навколишнього середовища повинні ґрунтуватися не тільки на правових засадах – наприклад, справедливості, – але й на існуючих екологічних можливостях планети Земля [11]. При цьому наголошується, що забезпечення «екологічного верховенства права» набуває ключового значення для сталого розвитку та успіху еко-

² Якщо права людини вимагають враховувати інтереси майбутніх поколінь, то вони заслуговують на їх урахування в політичному порядку. У зв'язку з цим постає питання про те, як майбутні покоління та їх інтереси можуть бути представлені в політичній системі. Деякі моделі, які вирішують цю проблему, вже обговорюються на рівні Організації Об'єднаних Націй, наприклад, у доповіді Генерального секретаря ООН «Intergenerational solidarity and the needs of future generations» (2013 р.). Слід зазначити, що сьогодні справедливість, що включає і екологічну складову, є важливим компонентом всеосяжної концепції сталого розвитку як окремих держав, так і регіонів і людства в цілому. Це, в свою чергу, визначає перспективу так званого «процесу трансформації» суспільства і держави.

³ Не менше 155 держав взяли на себе правові зобов'язання згідно з договорами, відповідно до конституцій і законодавства поважати, захищати і здійснювати право на здорове навколишнє середовище, і серед них налічується не менше 20 країн, суди яких постановили, що право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя [6].

⁴ Так, у «Монтевідейській програмі-V» зазначається: «Роль верховенства права у сфері природоохорони у вирішенні цих проблем є очевидною. Ефективні закони та міцні інститути забезпечують сприятливі умови, необхідні для досягнення цілей у сфері сталого розвитку та виконання інших відповідних зобов'язань, пов'язаних з довкіллям» [9]. Схожу оцінку можна віднайти у «Environmental Rule of Law: First Global Report» (2019 р.): «добре продумані закони, що застосовуються дієздатними державними інституціями, підзвітними поінформованій та залученій громадськості, забезпечують досягнення цілей та виконання зобов'язань у галузі природоохорони» [10].

¹ На думку L. Collins, екологічна конституція – це такий конституційний акт, в якому кодифікуються принаймні наступні ключові принципи: принцип стійкості; справедливість між поколіннями та доктрина громадської довіри; екологічні права людини; права природи; принцип обережності та нерегресії; а також права та обов'язки щодо здорового клімату [4].

логічного конституціоналізму⁵. Хоча зв'язок між якістю реалізації принципу верховенства права та ефективною екологічною політикою може здатися дивним, окремі емпіричні дослідження доводять, що верховенство права позитивно позначається на якості довкілля [14; 15].

Ефективність «екологічного верховенства права», на думку А. Kreilhuber, обумовлюється [16, с. 26–27]:

– справедливими, зрозумілими та реалізованими екологічними законами;

– участю громадськості в процесі прийняття рішень, а також доступом до правосуддя та інформації з питань навколишнього середовища відповідно до принципу 10 Декларації Ріо;

– підзвітністю та добросесністю установ і осіб, які приймають рішення, в тому числі через активну участь в екологічному аудиті та правозастосуванні;

– доступністю, справедливістю, неупередженістю, своєчасністю та оперативністю механізмів вирішення суперечок, у тому числі розвиток спеціалізованих експертних знань у сфері екологічного судового розгляду та інноваційних екологічних процедур і засобів правового захисту;

– визнанням взаємодоповнюючого зв'язку між правами людини та навколишнім середовищем;

– специфічними критеріями тлумачення норм екологічного права.

Екологічний конституціоналізм обумовлений ідеєю розбудови екологічної («зеленої») держави. Сучасна держава сьогодні дедалі частіше розглядається як легітимна, якщо вона захищає екологічні цінності нарівні з безпекою та економічним розвитком, тобто є екологічною, і навпаки – нелегітимною, якщо вона цього не робить [17]. Визнання права на довкілля цінністю, що підлягає захисту, означає визнання його місця в складній ієрархії фундаментальних прав і правових принципів, починаючи від визнання цього права на конституційному рівні і закінчуючи регіональними і міжнародними актами. Сприйняття концепції екологічної держави засвідчує еволюцію поглядів на оптимальну модель сучасної державності, відображаючи наскрізний консенсус в суспільстві щодо надання пріоритету вирішенню екологічних проблем.

Конституціоналізація ідеї екологічної держави формує фундаментальну основу для подальшого формування комплексу концепцій, стратегій, програм, інструментів та заходів, які необхідні для більш активного включення аспектів екологічної справедливості до соціального та політичного порядку денного функціонування демократичної, правової, соціальної держави. Екологічна держава повинна забезпечувати синергію між економічною, соціальною та екологічною політикою, не хетуючи жодним із трьох вимірів справедливості.

Екологічні положення, що закріплені у конституціях, неоднакові і можуть передбачати [18, с. 10–11]:

1) відповідальність уряду за охорону довкілля (охороняти та захищати навколишнє середовище);

2) матеріальні права на здорове довкілля. Понад 100 національних конституцій, зокрема України (ст. 50 Конституції), визнають, що громадяни мають універсальне матеріальне право жити в умовах здорового навколишнього

середовища⁶. Право на здорове довкілля не є абсолютним. У конституції воно може бути обмежене за такими підставами: загальні обмеження; обмеження під час надзвичайних ситуацій (війна або стихійні лиха) або заради задоволення громадських інтересів у сфері безпеки, порядку, охорони здоров'я та/або здійснення інших прав; визнання того, що права будуть реалізовані на основі поступового провадження (відповідно до концепції прогресивного здійснення); обмеження щодо того, хто має право користуватися конституційними правами. Варто зазначити, що право на здорове довкілля не завжди розміщується разом з іншими правами. Іноді вони розміщуються в преамбулі або розділі, де викладаються загальні положення або керівні цілі та принципи державної політики. Очевидно, що в цьому разі юридична сила цих прав може знижуватися і це може вплинути на їх тлумачення;

3) процедурні екологічні права. Це досить поширена категорія прав, безпосередньо пов'язаних з охороною навколишнього середовища (наприклад, право на інформацію (наприклад, ч. 2 ст. 50 Конституції України), право на прийняття рішень, право на доступ до судової системи для заперечення рішень уряду, неконституційних законів або можливих порушень прав особи), які зазвичай доповнюють в конституції матеріальні права;

4) індивідуальну екологічні обов'язки (зберігати, охороняти навколишнє середовище), відповідальність за охорону довкілля (передбачена майже в 90 конституціях і практично завжди доповнює право на здорове навколишнє середовище), а також ціннісні заяви щодо важливості захисту довкілля та посилення на право, здоров'я чи благополуччя майбутніх поколінь. До цієї групи норм також відносять різнопланові положення, що санкціонують, наприклад, обмеження на здійснення прав приватної власності на підставі захисту суспільних інтересів, проведення попереднього дослідження впливу на довкілля, заборону проведення ядерних випробувань або розгортання ядерної зброї, ввезення токсичних чи небезпечних відходів або заборону на генетично модифіковані організми тощо. Запровадження на рівні конституції екологічних обмежень на використання приватної власності, очевидно, породжуватиме виникнення конфліктів, що обумовлює балансвання між конкуруючими конституційними положеннями з боку законодавчих і судових органів.

Поява екологічного конституціоналізму зумовлена формуванням екологічного інтересу на рівні окремого індивіда, їх спільнот, суб'єктів господарської діяльності та суспільства в цілому. Попри те, що категорія «екологічний інтерес» в чинному законодавстві України належним чином не закріплена і не розкрито її зміст, слід погодитися з Г. Анісімовою, на думку якої екологічний інтерес, як і природні екологічні права, і додамо – екологічна держава⁷, може існувати й поза межами права як позаправове явище, хоча й має відповідати природному праву як ціннісному орієнтиру, його змісту і сутності [20]. У цілому слід погодитися з підходом О. Харуна, на думку якого національні інтереси України – це усвідомлені суспільством і виражені в Конституції України та інших норма-

⁵ S. Muhammad та X. Long, порівнюючи ефекти, які надають такі інституційні чинники як політична стабільність, боротьба з корупцією та верховенство права на викиди CO₂ у 65 країнах, що входять до ініціативи «Один пояс, один шлях» у період з 2000 по 2016 рік, доходять висновку, що вони надзвичайно позитивно позначаються на зниженні викидів вуглецю та покращення якості навколишнього середовища [7].

D. Infante, J. Smirnova також вважають, що дотримання верховенства права призводить до більш ефективного встановлення стандарту боротьби із забрудненням, нейтралізації навіть низьких рівнів забруднення та впровадження екологічних технологій [12]. У свою чергу C. Castiglione, D. Infante та J. Smirnova, вивчаючи емпіричні дані про те, як верховенство права впливає на поворотну точку кривої Кузнеца для навколишнього середовища (ЕКС), приходять до висновку, що існує негативний зв'язок між забрудненням і верховенством права: коли верховенство права сильно, поворотний момент ЕКС відбувається при нижчому рівні доходу душу населення, що сприяє збереженню довкілля [13].

⁶ Слід зазначити, що в чинних конституціях термінологія не уніфікована, а тому зустрічаються різні терміни. Найчастіше використовуються терміни «здорове довкілля», «довкілля, що не завдає шкоди здоров'ю». Також використовуються, але значно рідше, такі характеристики природного середовища як: «екологічно збалансоване», «придатне або достатне для розвитку або благополуччя людини», «збережене/захищене», «чисте», «безпечне», «сприятливе», «незабруднене», «вільну від забруднення» і т.ін. [18, с. 14].

⁷ Конституції далеко не усіх розвинених держав (наприклад, США і Великої Британії) містять положення про соціальний і правовий характер держави. Попри це нами аргументована позиція, відповідно до якої данні країни повинні бути віднесені до категорії соціальних і правових оскільки вказані принципи в них ніби «розчинені» у відповідних конституційних нормах і можуть бути реконструйовані з їх допомогою [19]. Аналогічний висновок можна зробити й щодо екологічної («зеленої») держави.

тивно-правових актах конституційного рівня⁸ у вигляді програмних цільових настанов життєво важливі потреби існування та розвитку *природи*, людини, соціальної групи, суспільства, держави [22, с. 136]. Вони безпосередньо пов'язані із фундаментальними цінностями суспільства і вони поєднують інтереси кожної людини, інтереси національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави і суспільства в цілому і на глобальному рівні з інтересами людства в цілому. В наслідок цього вони входять до об'єкту захисту національної безпеки, зокрема такого її напрямку як екологічна безпека. Конституція України (ст. 16) з цього приводу зазначає: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави». На захист екологічних інтересів пов'язані й інші норми Основного закону (ч. 7 ст. 41).

Відповідно до конституційних приписів, а також норм міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою, формується безпекове законодавство України, зокрема така його складова як законодавство в сфері екологічної безпеки. Основоположним документом є Закон «Про національну безпеку України» (2018 р.) [23], стаття 3 якого визначає цінності, які підлягають захисту, зокрема: конституційні права і свободи (у тому числі екологічних); сталий розвиток суспільства; навколишнє природне середовище. Частина 3 статті 4 Закону серед національних інтересів не містить посилання на забезпечення екологічної безпеки (при цьому ч. 4 ст. 4 вказує на те, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на забезпечення екологічної безпеки). Разом з тим, на нашу думку, розширене тлумачення пунктів 2 і 3 ч. 2 ст. 4 Закону, які відносять до фундаментальних національних інтересів «сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення»⁹ та «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі»¹⁰, дозволяє припустити, що задумом законодавця все ж охоплювалося опосередковане визнання забезпечення екологічної безпеки як фундаментальної національної цінності.

В основу Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека України» (2020 р.) [26] покладено антропоцентричний підхід, який ставить людину в центр навколишнього середовища. Довгостроковою метою державотворення є створення «... України ... безпечною державою, де ... люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю наші діти

й онуки» (п. 2 ч. 1). Як і в Законі «Про національну безпеку України» в Стратегії серед пріоритетів національних інтересів України безпечно і здорове довкілля прямо не визначено, але є посилання на наступні пріоритети: суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейську інтеграцію, широке тлумачення яких, а також підпунктів 6, 8, 9. 11 п. 6 ч. 1; п. 28 ч. II та пунктів 54, 54, 56 ч. III дає підстави стверджувати, що безпечно і здорове довкілля все ж відноситься до кола національних інтересів України. Розвиток положень Закону і Стратегії стали основою для розробки Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (2021 р.) [27]. Стратегія спрямована на забезпечення виконання таких Законів України, міжнародних угод та підзаконних нормативно-правових актів в сфері екологічної безпеки. Очікується, що реалізація положень Стратегії підвищить рівень екологічної безпеки та адаптації до наслідків зміни клімату в Україні (відповідно до Індексу екологічної ефективності (Environmental Performance Index) Україна на момент ухвалення Стратегії займала 60 місце). Розв'язана росією проти України агресія завдала нищівної шкоди навколишньому середовищу (зменшення та погіршення стану природних екосистем, хімічне та промислове забруднення, замінування територій, нищівна шкода для біорізноманіття тощо)¹¹. Післявоєнне відновлення України, що має реалізовуватися за трьома основним напрямками: відновлення довкілля, впровадження євроінтеграційних реформ та реалізація політики щодо зміни клімату, має відбуватися на засадах Європейського зеленого курсу та з використанням передових екологічних інструментів. Суттєвого оновлення вочевидь зазнає вітчизняне законодавство в сфері екологічної безпеки.

Висновки. У статті зроблена спроба надати більшій строгості зусиллям дослідників, які прагнуть вмонтувати екологічну проблематику в структуру національної безпеки сучасних держав. Додатково аргументується пропозиція щодо визначення структури національної безпеки, компонентами якої є економічна, енергетична, екологічна та інші підвиди (напрями) безпеки.

У статті зроблено припущення, що екологічна («зелена») держава є оптимальною моделлю для реалізації політики в сфері забезпечення екологічної безпеки. Це зумовлене тим, що концепція екологічної держави вмонтована в теорію демократичної, соціальної правової держави, яка є транснаціональною, посткапіталістичною і постліберальною, яка відзначена моральною турботою про майбутні покоління людей. Сучасний екологічний конституціоналізм зрештою зводиться до переоцінки цілей держави.

Вирішальне значення для розвитку екологічної безпеки набуває визнання того факту, що екологічні проблеми не можна більше розглядати як допоміжні, оскільки вони стали невід'ємними компонентами промислових, соціальних та економічних систем і перейшли з категорії прикладних до категорії стратегічних проблем для споживачів, виробників і суспільства в цілому. Екологічна безпека у середньостроковій і довгостроковій перспективі здійснюватиме помітний вплив на зовнішню політику, політику безпеки, економічну, енергетичну, науково-технічну у власне екологічну політику.

¹¹ Так, за даними Державної екологічної інспекції станом на січень 2023 р. збитки для екології України складають понад 1 трильйон 743 мільярди гривень, або понад 47,6 мільярда доларів.

⁸ Серед актів Конституційного права екологічні інтереси було відображено вперше у Декларації про державний суверенітет України (розділ VII) [21].

⁹ За останнє десятиліття «сталий розвиток» став ключовим поняттям у дискусіях про навколишнє середовище. Охорона навколишнього середовища оцінюється як найбільш значуща складова безпеки в умовах сталого розвитку [24].

¹⁰ Відповідно до угоди про асоціацію передбачено: «Сторони визнають важливість якнайповнішого врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й прийдешніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та соціальна політика підтримується спільно» (ст. 289); «Сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективної імплементації у своїх законах та практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є» (ст. 292); «Сторони разом розробляють пов'язані з торгівлею аспекти трудової та екологічної політики з метою досягнення цілей цієї Угоди» (ст. 302); «Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки.» (ст. 360) та глава VI «Навколишнє середовище» [25].

ЛІТЕРАТУРА

1. Concetta C., Infante D., Smirnova J. (2014). Is There Any Evidence on the Existence of an Environmental Taxation Kuznets Curve? The Case of European Countries under Their Rule of Law Enforcement. *Sustainability*, 6(10): 7242–7262.
2. Tully J., Dunoff J., Lang A., Kumm M., & Wiener A. (2016). Introducing global integral constitutionalism. *Global Constitutionalism*, 5(1), 1–15.
3. Maite B., Díaz-Sieffer P., Rodríguez-Díaz P., Mena-Carrasco M., Ibarra J. T., Celis-Díez J. L., Mondaca P. (2021). Social-Environmental Conflicts in Chile: Is There Any Potential for an Ecological Constitution? *Sustainability*, 13(22):12701.
4. Collins L. *The Ecological Constitution: Reframing Environmental Law*; Routledge: London, 2021. 140 p.
5. Venter F., Kotzé L. J. (2017). Chapter 10: The methodology of environmental constitutional comparison. In *Research Methods in Environmental Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Pp. 237–264.
6. Потапчук Г. (2022). Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію визначення та дослідження. *Scientific Collection «InterConf»*, (128), 137–143.
7. Muhammad S., Long X. (2021). Rule of law and CO2 emissions: a comparative analysis across 65 belt and road initiative (BRI) countries. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 279.
8. Minas S. (2020). Towards Environmental Rule of Law? Environmental Standards for Investment in the Belt and Road Initiative. Asian Infrastructure Investment Bank and BRICS New Development Bank. Rafael Leal-Arcas (ed.), *The Future of International Economic Law and the Rule of Law*. Chişinău, Eliva Press.
9. Fifth Programme for the Development and Periodic Review of Environmental Law (Montevideo Programme V): delivering for people and the planet First global meeting of national focal points. 2021.
10. Environmental Rule of Law: First Global Report. 2019. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report>.
11. Garver G. The rule of ecological law: The legal complement to de-growth economics. *Sustainability*. Basel, 2013. 5(1). P. 316–337.
12. Infante D., Smirnova J. (2016). Environmental technology choice in the presence of corruption and the rule of law enforcement. *Transformations in Business & Economics*. Vol. 15 Issue 1, p. 214–227.
13. Castiglione C., Infante D., & Smirnova J. (2012). Rule of law and the environmental Kuznets curve: evidence for carbon emissions. *International Journal of Sustainable Economy*, 4(3), 254–269.
14. Bhattarai M., Hammig M. (2001). Institutions and the Environmental Kuznets Curve for deforestation: A cross-country analysis for Latin America, Africa, and Asia. *World Development*. 29, 995–1010.
15. Panayotou T. (1997). Demystifying the Environmental Kuznets Curve: Turning a black box into a policy tool. *Environment and Development Economics*. 2, 465–484.
16. Kreilhuber A. *New Frontiers in Global Environmental Constitutionalism* (2017). *New Frontiers in Environmental Constitutionalism*: Edited by Erin Daly, Louis Kotze, James May and Caiphaz Soyapi. 2017. P. 24–29.
17. Lambacher J. (2004). [Review of the book *The Green State--Rethinking Democracy and Sovereignty*]. *Global Environmental Politics* 4(4), 148–151.
18. Boyd D. R. Paper № 4: The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations. URL: <https://davidsuzuki.org/wp-content/uploads/2013/11/status-constitutional-protection-environment-other-nations.pdf>.
19. Яковюк І. В. Соціальна і правова держава: співвідношення понять. *Державне будівництво та місцеве самоврядування : збірник наукових праць*. Харків : Право, 2001. № 1. С. 99–105.
20. Anisimova G. V. et al. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення екологічних інтересів у державній політиці України. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Т. 2. №. 14. С. 1–27.
21. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
22. Харун О.А., Рожок Т.В. Національні інтереси в забезпеченні національної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип.13. С. 135–138.
23. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
24. Taradi, J., Nikolić V., Grošani N. (2016). Safety in terms of sustainable development. *Safety engineering*. Vol. 6, issue 2. P. 107–115.
25. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
26. Про Стратегію національної безпеки України: Рішення РНБО України, затверджене Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
27. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.